

04070, м. Київ, вул. Борисоглібська, буд. 3, 5-й поверх,
тел: +38 (044) 392-73-71
email: info@unba.org.ua, веб-сайт: www.unba.org.ua

5th floor, 3 Borysoglibska st., Kyiv, 04070, Ukraine
phone: +38 (044) 392-73-71
email: info@unba.org.ua, web-site: www.unba.org.ua

Заступникові Міністра юстиції України
Олександрю БАНЧУКУ
Е-адреса: themisminjust@kmu.gov.ua

Шановний Олександрє Анатолійовичу!

Висловлюємо Вам свою повагу та на Ваш лист № 7317/11.7/7-25 від 20.01.2025 року щодо надання пропозицій стосовно проблемних питань та шляхів їх вирішення в рамках зазначених в листі тем правового моніторингу 2024 року, повідомляємо, що адвокатура та Національна асоціація адвокатів України, яка її представляє, завжди готові до співпраці з усіх питань, що стосуються вдосконалення системи правосуддя та кримінальної юстиції.

НААУ вважає, що проведення комплексного правового моніторингу у сферах судоустрою, судочинства, кримінальної юстиції, доступу до правосуддя та безоплатної правничої допомоги, адвокатської діяльності, судово-експертної діяльності, примусового виконання судових рішень та банкрутства є вкрай важливим завданням.

Особливо цінним є те, що Міністерство здійснює консультації з широким колом зацікавлених сторін, включаючи державні органи, органи суддівського та адвокатського самоврядування, міжнародні організації, громадські та наукові організації. Такий підхід дозволяє врахувати різні погляди та напрацювати збалансовані рішення.

Ми підтримуємо мету правового моніторингу щодо контролю системності нормативно-правових актів та своєчасного розроблення концепцій / пропозицій для вдосконалення законодавства у відповідних сферах. Це сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання та якості надання правових послуг громадянам.

У НААУ уважно ознайомилися з наданими відомостями та хочемо висловити наші міркування.

1. Проблемні моменти порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна та майна, на яке накладено арешт, під час кримінального провадження.

Щодо уточнення та нормативного визначення місця зберігання:

- озброєння (зброї, боєприпасів), військової техніки, засобів ураження, їх частин, які використовувалися при здійсненні збройної агресії проти України – вважаємо, що для збереження цієї категорії речових доказів необхідно використовувати спеціальні майданчики з аналогії збереження автомобілів та іншої техніки. Важливо в цьому випадку передбачити чіткий механізм їхньої передачі державі після того, як вони втратять статус речових доказів, для перероблення на метал. Облік таких речових доказів повинен вестися, у тому числі і ваговій категорії для розуміння того, скільки держава отримає металу після завершення розслідування і судових процесів;
- легкозаймистих речовин, зокрема пально-мастильних матеріалів, – є логічно зрозумілим те, що перед здачею на збереження цієї категорії доказів необхідно провести експертизу для встановлення певних характеристик. Якщо такі докази містять у своїй структурі певні речовини, які мають значення для розслідування, то надалі беруться певні зразки для можливого експертного дослідження. Слід врахувати, що паливно-мастильні речовини не містять індивідуальних ознак, а тому можуть бути передані на зберігання за їх об'ємом відповідним організаціям які займаються торгівлею цими речовинами і мають відповідні місця і ємності для зберігання. У разі потреби повернення цих речовин власнику повертається певний об'єм, наприклад бензин А-95 тощо.

Відповідно до ч. 6 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу України речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню:

- 1) повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;
- 2) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

3) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан;

4) передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони належать до вилучених з обігу предметів чи товарів, а також якщо їх тривале зберігання небезпечно для життя чи здоров'я людей або довкілля.

У випадках, передбачених цією частиною, речові докази фіксуються за допомогою фотографування або відеозапису та докладно описуються. У разі необхідності може бути збережений зразок речового доказу, достатній для його експертного дослідження або інших цілей кримінального провадження;

- грошових коштів у національній та іноземній валюті, платіжних документів – ці речові докази однозначно повинні зберігатися в сейфових скриньках у державних установах банків;
- цифрових доказів – для збереження цифрових доказів у практиці використовуються CD-диски, флеш-носії та карти пам'яті. Ці докази повинні зберігатися в спеціально відведених місцях, але на практиці вони зберігаються в матеріалах проваджень або в кабінетах слідчих, у результаті чого втрачаються або пошкоджуються;
- комп'ютерної техніки та мобільних телефонів – хоча ця проблематика і не піднята в запиті, та вона найбільш гостра. Позаяк у кожному провадженні під час обшуків вилучаються в обов'язковому порядку мобільні телефони, комп'ютерна техніка і т. д., проводяться експертизи, що покладає на бюджет держави додаткові необґрунтовані витрати. Так Кримінальним процесуальним кодексом передбачено, що вилучатися така техніка повинна в виключних випадках, коли містить на собі сліди злочину, в інших випадках знімається відповідна інформація. Налагодження контролю за обґрунтованістю вилучення такої техніки зменшить бюджетне навантаження на державу і захистить права людини на майно.

На нашу думку, потрібно також удосконалити механізм вилучення доказів, посилити відповідальність за їх збереження та встановити контроль над необхідністю проведення задвоєних експертиз, оглядів та утримання речей, коли вони втратили вже свою цінність як речові докази.

Також проблемним моментом зберіганням речових доказів стороною обвинувачення є те, що після скасування арешту тимчасово вилученого майна в

кримінальному провадженні, або повернення майна власнику / володільцю майна, у тому числі на відповідальне зберігання (якщо таке майно є габаритним або кількісним), трапляються випадки коли потрібно витратити час та ресурси, щоб встановити його місцезнаходження.

У постановках слідчих про визнання речей та документів речовими доказами відсутня інформація щодо місця зберігання / знаходження речей, та відповідальних осіб за їх зберігання.

Так, пропонується внести доповнення до ст. 110 КПК України (або визначити іншим чином) вимоги до постанови слідчого про визнання речей та документів речовими доказами, а саме приблизного змісту.

У постановках про визнання речовими доказами в резолютивній частині зазначається:

- місце зберігання речових доказів;
- необхідні умови зберігання;
- розрахункові рахунки в фінансових установах, де зберігаються грошові кошти в безготівковій формі;
- опис носія зберігання цифрової (електронної) валюти, їх найменування та кількісні характеристики;
- опис носія зберігання електронних доказів, їх найменування та кількісні характеристики;
- відповідальна за зберігання фізична або юридична особа, її місце знаходження та засоби зв'язку;
- порядок повернення майна.

Постанова про визнання речовими доказами вручається, надсилається цінним листом власнику, володільцю майна, в якого речі або документи було вилучено.

2. Проблемні моменти стосовно необхідності додаткового врегулювання строків і процедури апеляційного оскарження ухвали суду про звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою відповідно до частини другої статті 84 Кримінального кодексу України

Ми теж бачимо в цьому проблему та погоджуємося, що необхідно це питання врегулювати відповідними внесеннями змін до закону. Відсутність чітких строків і процедури апеляційного оскарження ухвали суду про звільнення засуджених від відбування покарання за хворобою створює правову невизначеність і може призвести до зловживань та порушень прав як засуджених, так і потерпілих.

Внесення змін до законодавства допоможе забезпечити прозорість та передбачуваність правових процедур, що позитивно вплине на загальний стан правосуддя в Україні.

3. Проблемні моменти оформлення комісійних та комплексних судових експертиз

Координація між експертами є критично важливим аспектом проведення комісійних та комплексних судових експертиз. Взаємодія між фахівцями різних спеціалізацій, таких як медичні, технічні та юридичні, часто ускладнюється через різницю в термінах та методах. Це може призводити до розбіжностей у висновках, оскільки кожен експерт має свій підхід до роботи.

Комунікаційні бар'єри також відіграють значну роль у цьому процесі. Непрозорість у передачі інформації, відсутність чітких каналів комунікації та різниця в професійному сленгу можуть викликати непорозуміння. Це ускладнює спільну роботу та може призвести до втрати важливих даних.

Організаційні труднощі, такі як координація часу та ресурсів, також є проблемою. Складнощі в узгодженні графіків експертів затримують процес експертизи. Відсутність єдиного органу, відповідального за координацію, може призвести до хаосу та невизначеності.

Крім того, стандартизація методик проведення експертиз залишається актуальною темою. Різні експерти можуть використовувати різні методики, що ускладнює порівняння результатів. Впровадження єдиних стандартів і протоколів могло б суттєво поліпшити якість висновків.

Не менш важливим є питання взаємної відповідальності. Чітке визначення ролей та обов'язків кожного експерта допоможе зменшити ризик помилок. Спільна відповідальність за кінцевий висновок повинна стати нормою, щоб усі учасники процесу усвідомлювали свою роль у досягненні справедливого результату.

Таким чином, координація між експертами є складним, але надзвичайно важливим процесом. Для покращення цієї координації необхідно працювати над усуненням комунікаційних бар'єрів, впровадженням стандартів та забезпеченням єдиного управління процесом експертизи.

4. Проблемні моменти оформлення висновків експерта щодо попередження та обізнаності про кримінальну відповідальність, а також уточнення, що висновок експерта підготовлено для подання до суду

З приводу «попередження» або «обізнаності» експерта про відповідальність за завідомо неправдивий висновок чи відмову від його надання, вважаємо за необхідність уніфікувати це положення для всіх висновків експерта шляхом зазначення у ньому про «обізнаність» у випадку проведення експертизи на замовлення сторони у судовій справі, та «попередження» у випадку призначення експертизи на замовлення суду або органом досудового розслідування.

Таке розділення є доречним з такого погляду, чи уповноважена сторона у справі попереджати експерта про відповідальність, який зміст такого попередження, відповідальність про непопередження тощо.

Зокрема, в цьому контексті доцільно звернути увагу на ч. 7 ст. 102 ЦПК України, де говориться, що у висновку експерта має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Відповідно до ч. 5 ст. 106 ЦПК України (проведення експертизи на замовлення учасників справи) у висновку експерта зазначається, що висновок підготовлено для подання до суду та що експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок.

Тобто законодавець розділяє обов'язки експерта перед стороною справи та перед судом.

Так, суд своїм «попередженням» експерта має пересвідчитися, що експерт не відмовляється без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Поважними причинами відмови від виконання покладених на експерта обов'язків є, зокрема, підстави для відводу (самовідводу), передбачені ст. 38 ЦПК України.

Щодо зазначення у висновку експерта «для подання до суду» вважаємо, що така вимога не ґрунтується на нормах закону, порушує базові принципи змагальності сторін та диспозитивності судового процесу.

Вважаємо обов'язкову вимогу зазначення такого формулювання у висновку експерта зайвим формалізмом з погляду захисту прав та інтересів учасників судового процесу, оскільки обмежують право на доступ до правосуддя.

Окрім того, таке формулювання у висновку експерта жодним чином не впливає на критерії оцінки доказів щодо їх належності та допустимості, що, на нашу

думку, є першочерговим.

Разом з тим звертаємо увагу та вважаємо за необхідне також врегулювати такі питання.

Відповідно до ч. 3 ст. 102 ЦПК України висновок експерта може бути підготовлений на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи.

Згідно з ч. 1 ст. 106 ЦПК України учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення.

Слід врахувати, що статус учасника справи особа набуває після відкриття провадження у справі, а тому замовлений особою та складений висновок експерта до відкриття провадження, очевидно одержаний з порушенням порядку, встановленого законом, тобто є недопустимим доказом.

Пропозиція врегулювання цього питання полягає в тому, що необхідно внести доповнення щодо права учасника справи подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення, у тому числі до відкриття провадження у справі.

У багатьох випадках замовлення та проведення експертизи може передувати зверненню до суду, що, власне, і визначає підстави або доцільність звернення до суду.

Окрім того, вважаємо що учасник має право подати до суду висновок експерта, складений, у тому числі, не на його замовлення.

Відповідно до ч. 1 ст. 103 ЦПК України суд призначає експертизу у справі за сукупності таких умов:

1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо;

2) сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності.

Однак згідно з ч. 1 ст. 106 ЦПК України учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення.

Відповідно до ст. 42 ЦПК України у справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи. При розгляді вимог у наказному

провадженні учасниками справи є заявник та боржник. У справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи.

Тобто суд призначає експертизу у справі, у якій сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності.

Разом з тим, до прикладу, у справах позовного провадження висновок експерта може подати третя особа.

У такому випадку висновок експерта, поданий третьою особою, буде не релевантним.

На наш погляд, доцільно змінити в п. 2 ч. 1 ст. 103 ЦПК України слова «сторонами (стороною)» на «учасниками (учасником) справи».

Зазначені зміни та доповнення розширяють процесуальні можливості захисту та прав учасників процесу, будуть сприяти об'єктивності та всебічності судового процесу, а також економії процесуального часу суду, відведеного на розгляд справи.

5. Проблемні моменти практичної реалізації норм ЦПК, якими врегульовано порядок розгляду судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи

Одним із перших дискусійних моментів, на який потрібно звернути увагу, це не чіткість осіб, які можуть бути заявниками, а саме, що стосується членів сім'ї та близьких родичів. Якщо з терміном «члени сім'ї», на перший погляд, все зрозуміло, то щодо терміна «близькі родичі» виникає питання. Відповідно до чинного законодавства України члени сім'ї та близькі родичі вступають через кілька нормативно-правових актів, зокрема Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України та інші закони.

Так, ст. 296 ЦПК закріплює осіб, які можуть бути заявниками.

1. Заяву про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подано членами її сім'ї, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги.

2. Заяву про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права може бути подано батьками (усиновлювачами), піклувальниками,

органом опіки та піклування.

3. Заяву про визнання фізичної особи недієздатною може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги.

Частина 2 ст. 3 Сімейного кодексу закріплює, що «сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.». За частиною 4 ст. 3 «сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.». Тож, законодавство не передбачає вичерпного переліку членів сім'ї та визначає критерії, за наявності яких особи складають сім'ю. Так, члени сім'ї визначаються через взаємини, засновані на шлюбі, кровному спорідненні або усиновленні, і це: подружжя (чоловік і дружина); батьки та діти (у тому числі усиновлені діти), інші особи, які проживають і ведуть разом спільне господарство (ч. 2 ст. 3 СКУ). Відповідне положення міститься у постанові КЦС ВС від 23 квітня 2020 року у справі № 686/8440/16-ц (Постанова КЦС ВС від 23 квітня 2020 року у справі № 686/8440/16-ц.)

Згідно з абзацом п'ятим пункту 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 року № 5-рп/99 у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» членами сім'ї є, зокрема, особи, які постійно мешкають і ведуть спільне господарство. До таких осіб належать не тільки близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід і баба), але й інші родичі чи особи, які не перебувають з особою у безпосередніх родинних зв'язках (брати, сестри дружини (чоловіка); неповнорідні брати і сестри; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки й інші).

Разом з тим для цілей цивільного процесуального права термін "близькі родичі" охоплює подібне коло осіб, у тому числі усиновлювачів та усиновлених дітей.

Стаття 36 ЦПК. Підстави для відводу (самовідводу) судді

1. Суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо:

1) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький

родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу.

Стаття 71 ЦПК. Відмова свідка від давання показань

1. Фізична особа не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає термін «близькі особи» як члени сім'ї суб'єкта, зазначеного у частині першій статті 3 цього Закону, а також чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний та двоюрідний брати, рідна та двоюрідна сестри, рідний брат та сестра дружини (чоловіка), племінник, племінниця, рідний дядько, рідна тітка, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, батько та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням зазначеного суб'єкта.

Відповідно до наказу Мін'юсту «Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання» від 27.02.2017 № 680/5 близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Частина 1 ст. 3 КПК визначає близьких родичів та членів сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно

проживають, але не перебувають у шлюбі .

Відповідно до Енциклопедії сучасної України близькі рідичі – люди, які перебувають у спорідненні між собою. Споріднення є зв'язком між людьми, заснованим на походженні однієї людини від іншої (пряме споріднення), або різних осіб від спільного предка, а також на шлюбних сімейних відносинах. Споріднення буває:

- кривне (родове) – за єдиним родоначальником;
- свійство (сватівство) – за шлюбним союзом;
- духовне (хресне, кумівство) – за сприйняттям від купелі;
- за чоловічим і жіночим коліном (по батьку чи матері).

Виділяють також висхідне, спадне й бічне, законне й незаконне споріднення.

Кривне споріднення визначають лінії та ступені: кожне коліно (покоління) складає ступінь зв'язку однієї особи з іншою народженням, а ланцюг ступенів – лінію. Споріднення у праві – зв'язок між людьми, за якого закон передбачає певні права та обов'язки. Законодавство України до близьких родичів уналежнює кривних, а також родичів за шлюбним союзом, інколи виділяє свояків як окрему групу родичів. Сваяк – чоловік сестри дружини (на відміну від шурина – брата дружини). Двоюрідні свояки – чоловіки, одружені на двох двоюрідних сестрах. Сваячка – сестра дружини. Близькі родичі – батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки, всиновителі, усиновлені.

Статус близьких родичів у правовому плані дає особі певні переваги й передбачає для неї певні обмеження. Тож чітке закріплення, хто належить до членів сім'ї, а хто – до близьких родичів, має велике значення для розуміння, хто має право бути заявниками про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та має право бути заявниками про визнання фізичної особи недієздатною.

Наступною проблемою є нечіткість критеріїв обмеження дієздатності.

Законодавство не завжди чітко визначає критерії, за якими суд повинен оцінювати наявність підстав для обмеження дієздатності або її поновлення. Це може призводити до суб'єктивного тлумачення та нерівності в судовій практиці.

ЦК. Стаття 36. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи

1. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати

значення своїх дій та (або) керувати ними.

2. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

3. Порядок обмеження цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України.

4. Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

ЦПК. Стаття 297. Зміст заяви

1. У заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи мають бути викладені обставини, що свідчать про психічний розлад, істотно впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, чи обставини, що підтверджують дії, внаслідок яких фізична особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

2. У заяві про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права мають бути викладені обставини, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього здійснення ним цього права.

3. У заяві про визнання фізичної особи недієздатною мають бути викладені обставини, що свідчать про хронічний, стійкий психічний розлад, внаслідок чого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

У ЦК України та ЦПК України вказується, що обмеження дієздатності або її визнання недієздатною базується на медичному та юридичному аспектах.

Медичний аспект характеризується «психічним розладом» чи «зловживанням алкоголем або наркотичними засобами». Однак поняття «психічний розлад» є занадто загальним. У сучасній медичній практиці існує класифікація психічних розладів. Наприклад, діагностичний і статистичний посібник з психічних розладів (DSM) – стандартний довідник Американської психіатричної асоціації, що містить понад 450 визначень психічних розладів (American Psychiatric Association. 2013. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition*. Arlington, VA: American Psychiatric Association. <https://psycnet.apa.org/record/2013-14907-000>); Міжнародна класифікація хвороб (ICD), яку видає Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) – міжнародна система стандартизації класифікації всіх медичних

хвороб (International Classification of Diseases (ICD). World Health Organization. <https://www.who.int/classifications/classification-of-diseases>). Разом з тим слід відмітити, що ICD містить розділ про психічні та поведінкові розлади.

Однак ні ЦК, ні ЦПК ЦК не посилається на жодні стандарти, що дає можливість для суб'єктивного тлумачення, що є психологічним розладом та нерівністю в судовій практиці.

Щодо юридичного аспекту, а саме можливості особи усвідомлювати власні дії та керувати ними, то такі можливості можуть бути відсутні частково або повністю, що зумовлено саме характером та ступенем розладу психічної діяльності. Наприклад, деякі психічні розлади не обов'язково унеможливають здатність людини діяти в окремих сферах (управління майном, виконання договорів тощо), але все одно можуть призводити до загального обмеження дієздатності. Так, не визначено чітких показників, які суд має враховувати під час оцінки доказів. Наприклад:

Що є достатнім доказом зменшення спроможності особи діяти в інтересах себе чи інших?

Яка роль висновків експертів і чи можуть вони бути оскаржені іншими спеціалістами?

Разом з тим слід відмітити, що стаття 12 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю вказує, що всі особи, незалежно від стану здоров'я, мають право на юридичне визнання своєї правоздатності. Отже, підхід до обмеження дієздатності повинен бути виваженим і персоналізованим. Тож, замість повного обмеження дієздатності може бути доцільна система підтримки особи у прийнятих рішеннях, наприклад: запровадження інституту асистентів або опікунів, які допомагають особі прийняти рішення, але не обмежують її право на участь у правовідносинах. Конвенція вимагає отримати індивідуальні будь-які особи та використовувати обмеження тією мірою, яка необхідна для забезпечення її прав та інтересів.

Отже, підхід до обмеження дієздатності повинен бути виваженим і персоналізованим. Замість повного обмеження дієздатності пропонується система підтримки особи у прийнятті рішень. Наприклад: запровадження інституту асистентів або опікунів, які допомагають особі приймати рішення, але не обмежують її право на участь у правовідносинах.

Крім того, Європейський суд з прав людини в рішенні від 27 березня 2008 року у справі «Штукатуров проти Росії» (заява № 44009/05) зазначив, що,

вирішуючи справу про визнання особи недієздатною виключно на підставі письмових доказів, не побачивши і не почувши особу, суд порушив її право на справедливий судовий розгляд, передбачене ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Про необхідність надання доступу до суду навіть особам, які вже визнані недієздатними, відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції наголошується у рішенні ЄСПЛ від 30 травня 2013 року у справі «Наталія Михайленко проти України» (заява № 49069/11).

Конституційний Суд України у Рішенні від 1 червня 2016 року у справі № 2-рп/2016 зазначив, що недієздатним особам мають надаватися правові можливості для задоволення індивідуальних потреб, реалізації та захисту їх прав і свобод; хоча за станом здоров'я недієздатні особи не спроможні особисто реалізовувати окремі конституційні права і свободи, у тому числі право на свободу та особисту недоторканність, вони не можуть бути повністю позбавлені цих прав і свобод, тому держава зобов'язана створити ефективні законодавчі механізми та гарантії для їх максимальної реалізації.

Відповідно до ч. 3 ст. 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» особи, яким надається психіатрична допомога, мають право на особисту участь у судових засіданнях, висловлення своєї думки щодо висновків лікарів-психіатрів у судовому засіданні при вирішенні питань, пов'язаних із наданням їм психіатричної допомоги та обмеженням у зв'язку із цим їхніх прав.

Таким чином, особа, щодо якої розглядається справа окремого провадження про визнання її недієздатною, має право на участь у слуханні справи та на справедливий розгляд своєї справи. Зокрема, така особа повинна бути повідомлена про розгляд справи, їй має бути роз'яснено її права, вона повинна мати можливість за бажання скористатися безоплатною правовою допомогою і брати участь у судових засіданнях. Навіть у разі наявності реальних, доведених застережень щодо небезпеки безпосередньої участі цієї особи у розгляді справи для інших осіб або для неї самої суд повинен, принаймні, мати візуальний контакт із такою особою, а краще опитати її (за необхідності – дистанційно, у режимі відеоконференції). Якщо на момент розгляду справи особа позбавлена волі як психічно хвора, суд має перевірити законність підстав позбавлення волі такої особи, щоб гарантувати права людини на свободу та справедливий суд (КЦС ВС указав на особливості розгляду справ про визнання особи недієздатною та можливість її участі у процесі <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1008141/>).

Щодо відшкодування витрат на проведення експертизи

У практиці суди інколи зобов'язують сплачувати експертизу заявника, інколи – органи опіки, а в окремих випадках – залишають витрати за рахунок суду (державного бюджету) залежно від заявника.

Відповідно ст. 299 ЦПК судові витрати (до яких належить і експертиза), пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави. Суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати.

Тобто судові витрати на експертизу відшкодовуються у повному обсязі з державного бюджету, і лише у разі, якщо суд у своєму рішенні дійшов висновку про завідому недобросовісність заявника під час подачі ним заяви про обмеження у дієздатності або визнання особи недієздатною, такі витрати відшкодовуються недобросовісним заявником у повному обсязі.

При цьому ч. 3 ст. 39 ЦК України закріплено захисний механізм від зловживання недобросовісними заявниками права звернення до суду про обмеження цивільної дієздатності або визнання недієздатною фізичної особи, а саме: якщо суд відмовить у задоволенні заяви про визнання особи недієздатною і буде встановлено, що вимога була заявлена недобросовісно без достатньої для цього підстави, фізична особа, якій такими діями було завдано моральної шкоди, має право вимагати від заявника її відшкодування.

Механізм сплати експертизи для заяви, яку подає родич, оплачує він (з можливістю відшкодування надалі) є цілком виправданим, оскільки виключає ризик зловживань з боку заявників (наприклад, недобросовісні родичі можуть ініціювати справу з власних інтересів або взагалі мати хибне уявлення про психічний стан особи).

Щодо строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною це визначається судом, але не може перевищувати двох років (ч. 6 ст. 300 ЦПК України). Фактично це означає, що стан недієздатності фізичної особи не довічний та обмежений строком у два роки. Тобто зі спливом двох років на підставі ч. 6 ст. 300 ЦПК України діє правило про автоматичну втрату чинності рішенням суду про визнання особи недієздатною. Для продовження дії статусу недієздатної особи треба подати клопотання за 15 днів до завершення строку відповідно до положень ст.ст. 299 – 300 ЦПК.

Разом з тим варто звернути увагу, що таке автоматичне скасування з огляду на зміст положень ЦПК України стосується тільки статусу недієздатної фізичної особи,

а не обмежено дієздатної. Така позиція не є справедливою, оскільки можна зробити висновок, що особа, яка була визнана недієздатною, за два роки одужала і стала дієздатною, а особа з обмеженою дієздатністю – ні. Вбачається доцільним встановити строк дії рішення про визнання фізичної особи обмежено дієздатною як і для особи, що була визнана недієздатною.

На підставі вищенаведеного вбачається доцільним:

- чітке закріплення, хто належить до членів сім'ї, а хто – до близьких родичів, має велике значення для розуміння, хто має право бути заявниками про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та має право бути заявниками про визнання фізичної особи недієздатною;

- додати до законодавства посилання на стандарти, наприклад, ICD, із визначенням, які саме розлади можуть бути підставою для обмеження дієздатності. Встановити, що такі розлади мають суттєвий вплив на здатність особи самостійно приймати рішення;

- закріпити в законодавстві обов'язки суду оцінювати не тільки медичний стан, а й здатність особи виконувати конкретні життєві функції (наприклад, управління фінансами, укладання договорів тощо);

- удосконалення законодавства через деталізацію норм, які визначають підстави для обмеження або поновлення дієздатності, зокрема із врахуванням міжнародного досвіду (Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю);

- пропонується внести зміни до ч. 3 ст. 300 ЦПК України, а саме додати абз. 1 такого змісту: «Строк дії рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи визначається судом, але не може перевищувати двох років».

Ми готові активно долучатися надалі до спільної роботи над вдосконаленням законодавства у цій галузі. Наша команда буде надавати свої пропозиції та рекомендації, щоб забезпечити справедливість і захист прав осіб з обмеженою дієздатністю та недієздатних. Ми впевнені, що разом зможемо створити більш гуманні та ефективні механізми правового регулювання, які відповідатимуть міжнародним стандартам і враховуватимуть індивідуальні потреби кожної особи.

Голова

**Національної асоціації адвокатів України,
Ради адвокатів України**

[ПІДПИС] Лідія ІЗОВІТОВА